

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

Bakı Dövlət Universiteti

Hüquq fakültəsi əyani şöbə

1432-ci qrup tələbəsi Ağayev Fuadın

Konstitusiyaya Hüququ Fənnindən

“Konstitusiyaya Funksiyaları” mövzusunda

KURS İŞİ

Elmi Rəhbər: Elşad Nəsirov

Kafedra Müdiri: Ziyafət Əsgərov

Bakı – 2015

Mündəricat

Giriş.....	3
1 Konstitusiyanın funksiyaları.....	7
2 Konstitusiyanın sosial-hüquqi funksiyası.....	15
3 Konstitusiyanın siyasi funksiyası.....	17
4 Konstitusiyanın Tərbiyəvi funksiyası.....	23
Nəticə.....	27
Ədəbiyyat siyahısı.....	29

Giriş

“Konstitusiyaya” latınca “constitution” ifadəsindən olub, quruluş (təsisat, qurma) mənasını bildirir. Bu ifadənin tarixi kökü qədim zamanlarla bağlıdır. Hələ neçə-neçə əsr bundan əvvəl antic dövrün mütəfəkkirləri “konstitusiyaya” terminindən istifadə edirdilər. Roma imperatorlarının verdikləri dekretlər və digər sərəncamlar məhz konstitusiyaya adlanırdı. Müasir mənada konstitusiyaya ilk dəfə olaraq ABŞ-da (1787), daha sonar isə Fransada və Polşada (1791) qəbul edilmişdi.

Konstitusiyaya Azərbaycan dövlətinin və cəmiyyətinin əsas qanunudur. Ona görə ki, hüquqi konstitusiyada ifadə olunan normalar real həyatda dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlərin daha vacib və zəruri sahəsini qaydaya və nizama salır.

- sosial-iqtisadi quruluşun əsasları;

- siyasi sistemin əsasları;

- dövlət quruluşu və idarəetmə forması;

- dövlət hakimiyyət orqanlarının sistemi və onların təşkil edilmə qaydaları; cəmiyyətin mənəvi həyatının əsasları;

- vətəndaşların hüquqi statusu (vəziyyəti).

Konstitusiyadan fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikasının adi (sadə) qanunları dövlətin əsas qanunu sayılmır. Ona görə ki, adi (sadə) qanunlar (onlara cari qanunlar da deyilir) ictimai və dövlət quruluşunun əsaslarını müəyyən etmir, yalnız ölkənin iqtisadi-siyasi və mədəni həyatının ayrı-ayrı, müxtəlif tərəflərini tənzimləyir. Onlar Konstitusiyaya əsasında və Konstitusiyanın icra edilməsi üçün qəbul edilir.[8]

Azərbaycan Respublikasının hüquqi Konstitusiyası dövlətin əsas qanunu olduğuna görə ali hüquqi qüvvəyə malikdir. Qanunlar və qanunqüvvəli sənədlər (prezidentin fərmanları,

Nazirlər Kabinetinin, yəni hökumətin qərarları, nazirliklərin təlimatları) arasında o, öz hüquqi qüvvəsinə görə ən yüksək yerdə durur.

Azərbaycan Respublikasının hüquqi Konstitusiyası dedikdə, Azərbaycan dövlətinin əsas qanunu sayılan, ali hüquqi qüvvəsi olan, xüsusi qaydada qəbul edilən və dəyişdirilən elə bir sənəd

başına düşür ki. Bu sənəd sosial-iqtisadi quruluşun, siyasi sistemin və cəmiyyətin mənəvi həyatının əsaslarını, vətəndaşların (şəxsiyyətin) hüquqi vəziyyətini, dövlət quruluşunu və idarəetmə formasını, dövlət hakimiyyət orqanlarının sistemini və onların təşkili qaydalarını müəyyən edir.[9]

Müasir elmdə Konstitusiya üç mənada nəzərdən keçirilir: hüquqi sənəd mənasında; siyasi sənəd mənasında; ideoloji sənəd mənasında.

Azərbaycan Respublikasının hüquqi sənəd mənasında Konstitusiyası dedikdə, ali hüquqi qüvvəyə malik olan, xüsusi qaydada qəbul edilən və dəyişdirilən, ölkənin sosial-iqtisadi quruluşunun , siyasi sisteminin və s. əsaslarını, şəxsiyyətin hüquqi statusunu müəyyən edən sənəd başına düşür.

Azərbaycan Respublikasının siyasi sənəd mənasında Konstitusiyası dedikdə, cəmiyyətdə siyasi qüvvələrin nisbətini əks etdirən, sosial qüvvələrin Bir-birinə münasibətini ifadə edən və siyasi prosesləri nizama salan sənəd başına düşür. Azərbaycan Respublikasının ideoloji sənəd mənasında Konstitusiyası dedikdə, plüralizm ideologiyasını tanıyan sənəd başına düşür.[3]

Konstitusiyanın rolu onun funksiyalarında təzahür edir. O, əsasən dörd funksiyanı həyata keçirir:

- hüquqi funksiya;
- sosial funksiya;
- siyasi funksiya;
- tərbiyəvi funksiya.

Konstitusiyanın hüquqi funksiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o, hər şeydən əvvəl, ictimai iqtisadi quruluşun əsaslarını, dövlət quruluşunun əsaslarını, cəmiyyətin mənfi həyatının əsaslarını, habelə şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətini tənzim (müəyyən) edir. Bu baxımdan Konstitusiya tənzimləyici funksiya yerinə yetirir. Digər tərəfdən Konstitusiya həmin əsasları mənfi hallardan (cinayətdən, müxtəlif hüquq pozuntulardan və s.) qoruyur,

müdafiə edir. Bu baxımdan isə o, qoruyucu funksiya yerinə yetirir. Konstitusiyanın sosial funksiyası onun sosial hadisə, sosial təsisat və sosial sistem kimi vacib məsələlərlə bağlı olmasında ifadə olunur. Sosial sistemin elementi olan təhsil və elmə, sosial təsisatlar olan ailə və dinə Konstitusiyada xüsusi diqqət yetirilir. Konstitusiyanın həmin sosial məsələlərə təsiri böyükdür. Onların inkişafında Konstitusiya vacib rol oynayır.

Konstitusiyanın siyasi funksiyası cəmiyyətdə və dövlətdə baş verən siyasi proseslərlə bağlıdır. Belə ki, dövlətin təşkil olunma əsasları və dövlət hakimiyyətinin təşkil edilmə prinsipləri məhz Konstitusiya ilə müəyyən edilir. Konstitusiya nəzərdə tutur ki, hər bir vətəndaş bilavasitə dövlətin idarə olunmasında, dövlət hakimiyyətinin həyata keçərilməsində iştirak edə bilər. Bundan əlavə, vətəndaşlarla siyasi sistem arasındakı münasibətlər, hakimiyyəti əldə etməyin qayda və üsulları, siyasi partiyaların təşkili və fəaliyyətinin hüquqi əsasları və siyasi hakimiyyət xarakterli digər məsələlər Konstitusiya ilə müəyyən edilir.

Konstitusiyanın tərbiyəvi funksiyası onda ifadə edilir ki, Konstitusiya bütün vətəndaşları qanunlara əməl etmək, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləmək ruhunda tərbiyələndirir. Bunun nəticəsində vətəndaşlar məsuliyyətə əsas verə biləcək mənfi hallara, hüquq pozuntusuna yol vermirlər. Konstitusiya quruluşca bölmələrə, bölmələr təsillərə, fəsillər isə maddələrə bölünür. Ona 5 bölmə, 12 fəsil və 118 maddə daxildir.

Birinci bölmə Konstitusiya quruluşunun əsaslarına (xalq hakimiyyəti və dövlətin əsasları kimi məsələlərə) həsr edilmişdir. Burada ictimai quruluşun mahiyyəti və idarəetmə forması müəyyən edilir, ictimai-siyasi quruluşun əsas prinsipləri möhkəmləndirilir.[9]

İkinci bölmə vətəndaşların (şəxsiyyətin) hüquqi statusuna həsr olunmuşdur. Bu bölmədə əsas insan və vətəndaş hüquqları, habelə vəzifələr müəyyən edilir.

Üçüncü bölmə hakimiyyətin təşkili və fəaliyyəti kimi məsələyə həsr edilmişdir. Buraya qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin səlahiyyətlərini, Naxçıvan Muxtar Respublikasının hüquqi statusunu müəyyənləşdirən maddələr daxildir. Dördüncü bölmə özünüidarə etməyə həsr edilmişdir. Bu bölməyə daxil olan normalar yerli

özünüidarəni həyata keçirən bələdiyyələrin hüquqi statusunu müəyyən edir. Beşinci bölmə hüquq və qanun kimi məsələlərə həsr olunmuşdur. Bu bölmədə yerləşən normalar qanunvericilik sistemini, normativ hüquqi aktları, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına dəyişikliklər və ona əlavələr edilməsi qaydalarını müəyyən edir. Konstitusiya keçid müddəaları ilə bitir. Bu müddəalar keçid dövrü üçün nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası dörd əsas məsələni həll edir:

- birincisi, ictimai quruluşun, dövlətin ərazi-siyasi quruluşunun və idarəetmə mahiyyəti məsələsini;

- ikincisi, dövlət hakimiyyətinin təşkili məsələsini;

- üçüncüsü, şəxsiyyətin hüquqi statusu məsələsini

- dördüncüsü, yerli özünüidarənin mahiyyəti məsələsini.

Konstitusiyanın quruluşu onun mətnindən rahat istifadə etməyə imkan verir.

Konstitusiyanın əsas funksiyaları bunlardır:

- 1. Hüquqi funksiya - bütün hüquq sisteminə xas olan tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirir.**
- 2. Sosial funksiya- ailə, din kimi sosial təsisatlara, atalıq, analıq kimi sosial dəyərlərə, təhsil, elm kimi sosial sistemin yaşamasına təsir göstərir.**
- 3. Siyasi funksiya –siyasi qüvvələrin hakimiyyəti əldə etməsinin sivil formasını təsbit edir.**
- 4. Tərbiyəvi funksiya - hər bir insanda, konstitusiya qanunlarına,insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına və dövlətə hörmət ruhu aşılayır.[8]**

1.Konstitusiyanın funksiyaları

Hər bir konstitusiya müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir. Konstitusiyanın funksiyaları dedikdə, onun ictimai təyinatı və onun gerçəkləşdirilməsi (reallaşdırılması) üsulları başa düşülür.

Konstitusiyanın birinci funksiyası hüquqi funksiyadır. Qeyd etdiyimiz kimi konstitusiya qanundur özü də əsas, ali qanundur, qanunlar qanunudur. Konstitusiya bütövlükdə ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi sisteminin bünövrəsini təşkil etməklə ölkənin hüququnun əsas mənbəyidir. O, nə qədər müxtəlif sosial hadisələrlə bağlı olsada, konstitusiya hüquq normaları sistemidir və bütün hüquq sistemində xas olan tənzimləmə, quruma funksiyalarını yerinə yetirir. Konstitusiya həm də qanunvericilik sistemində bütün digər normaların keyfiyyət və xarakterinin müəyyən edilməsi üçün başqa heç bir hüquqi aktın malik olmadığı funksiyası – hüquq normalarının hüquqa uyğunluğunun qiymətləndirilməsi funksiyasını yerinə yetirir.[8]

Konstitusiyanın ikinci funksiyası siyasi funksiyadır. Konstitusiya dövlətin quruluşunu, onun ayrı – ayrı insanlarla, onların qrupları ilə münasibətləri müəyyənləşdirir, ölkənin siyasi sisteminin hüquqi bünövrəsini təşkil edir. Bütün siyasi – partiyalar, hərəkatlar konstitusiyada müəyyən olunmuş qaydalar əsasında öz aralarında münasibətlər yaradır, rəqabət aparır, mübarizə edir, dövlət hakimiyyətindən istifadə edirlər.

Konstitusiyanın üçüncü funksiyası onun sosial funksiyasıdır. Konstitusiya ölkədəki sosial təbəqələrin ortaq mənafe və maraqlarını aşkara çıxarır. O, sosial sistemin başlıca ünsürlərini bir – biri ilə əlaqələndirir və onlara hüquq çərçivəsində davranış imkanı verir, onları təşkilatlandırır. Ailə, din kimi sosial təsisatlara, sosial dəyərlərə təsir göstərir və yeni dəyərlərin formalaşması üçün zəmin yaradır. Konstitusiya sosial sistemin sabitliyini təmin edir, onun inkişafının ümumi əsaslarını müəyyənləşdirir. Təhsil, elm kimi sosial sistemin yavaşmasına birbaşa təsir göstərən ünsürlərə təsir etməklə konstitusiya bu sistemin həyati əhəmiyyətli maraqlarının müdafiəsini öz üzərinə götürmüş olur.

Konstitusiyanın dördüncü funksiyası ideoloji, yaxud tərbiyəvi funksiyasıdır. Konstitusiya ən nüfuzlu qanun kimi cəmiyyətdə qəbul olunmuş dəyərlərə görə (insan hüquqları, mülkiyyət, demokratiya, ailə və s.) müraciət edir və sanki insanı inandırır ki, əgər sənə bu dəyərlər əzizdirsə əsas qanunda yazılanlara əməl etmək lazımdır. Digər tərəfdən də əgər qanuna hörmət bəsləyirsənsə orada əks olunan ümumbəşəri dəyərlərə də hörmət bəsləməlisən. [9]

Konstitusiya anlayışı latın dilində olan «constitucio» sözündən olub hərfi mənası «quruluş», «təsisat», «qurmaq», «təsis etmək» deməkdir. Etimoloji baxımdan konstitusiya terminindən ilk dəfə Qədim Romada imperator hakimiyyətinin ayrı-ayrı aktlarının adlandırılması üçün istifadə olunmuşdur. Orta əsrlərdə Avropada feodal-zadəgan imtiyazlarını nəzərdə tutan aktlar da sözün hərfi mənasına uyğun olaraq bu cür adlandırılmışdır.

Dövlətin əsas qanunu kimi müasir anlamda konstitusiyanın meydana gəlməsi burjuva dövlətinin yaranması ilə əlaqədardır.

İlk yazılı Konstitusiya (yəni, daxili struktura malik vahid, əsas qanun) kimi 1787-ci ildə qəbul edilmiş və bu günə qədər fəaliyyət göstərən ABŞ-ın Konstitusiyasının adını çəkmək olar. Avropada ilk yazılı konstitusiyalar 1791-ci il Polşa və Fransa Konstitusiyaları olmuşdur. [9]

Konstitusiya dövlətin ali qanunu kimi bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Konstitusiyanın xüsusi subyekt - xalq tərəfindən qəbul edilməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, konstitusiya digər üsullarla da qəbul olunur. Konstitusiya xalq tərəfindən qəbul olunsada, bəzən yuxarıdan (mütləq monarxiyalarda) bir növ bağışlanılır. Lakin bu istisnadır və demokratik konstitusiyalar üçün xarakterik deyildir.

2. Dövlət və cəmiyyətin Əsas Qanunu kimi Konstitusiya başqa qanunlardan fərqli olaraq təsisedici, birbaşa xarakter daşıyır. O, ictimai münasibətlərin geniş dairəsini, bunlardan bütün cəmiyyət üzvlərinin, bütün vətəndaşların köklü maraqlarını əhatə edən daha vaciblərini tənzimləyir. Konstitusiya dövlətin konstitusiya quruluşunu, insan və vətəndaşın başlıca hüquq, azadlıq və vəzifələrini, dövlətin ictimai-iqtisadi əsaslarını, onun milli-ərazi quruluşunu, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə sistemini təsbit edir, hüquq qaydasının və qanunçuluğun əsaslarını müəyyən edir. Ona görə də konstitusiya normaları

dövlət orqanları, siyasi partiyalar, ictimai təşkilatlar, vəzifəli şəxslər və vətəndaşların fəaliyyəti üçün əsasdır. Konstitusiya normaları bütün başqa hüquq normalarına münasibətdə daha yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir.

3. Konstitusiya nizaməsalmanın hərtərəfliliyi. Göstərilədiyi kimi, Konstitusiya çox geniş və mürəkkəb olan sosial-siyasi sistemin əsaslarını müəyyənləşdirir. Aydınır ki, bir sahəni əhatə etməklə konstitusiya bütün sistemi müəyyən edə bilməz. Onun bir norması bəzən bir neçə sahə üçün çıxış nöqtəsi rolunu oynayır. Məsələn, mülkiyyət hüququ bütün iqtisadi sistem üçün müstəsna əhəmiyyətə malik olmaqla onun çıxış nöqtəsini təşkil edir. Seçki sistemi siyasi sistemin əsasını təşkil edən çox mühüm elementlərdən biridir. Elə buna görə də konstitusiya normaları bir çox hallarda konkret olmur və aid olduğu məsələnin ən əsas tərəflərini müəyyən edir.

4. Konstitusiya, artıq qeyd edildiyi kimi, bütün hüquq sisteminin başlanğıcı kimi, hüququn əsas mənbəyidir. O, cari qanunvericilik üçün hüquqi bazadır və onun xarakterini müəyyən edir. Cari qanunvericilik Konstitusiyanın müddəalarını inkişaf etdirir. Bəzi hallarda Konstitusiyada bu və ya digər qanunun qəbul edilməsi haqqında göstəriş olur (məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 142-ci maddəsində göstərilir ki, bələdiyyələrə seçkilərin qaydaları qanunla müəyyən olunur). Qanunvericiliyin hüquqi bazası kimi Konstitusiya bütün hüquq məkanında əsas mərkəzdir. O, bütünlükdə hüququn inkişafında uzlaşmaya və hüququn sistemləşdirilməsinə kömək edir.

5. Konstitusiya ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. Əsas Qanun kimi Konstitusiyanın aliliyi onda təzahür edir ki, bütün qanunlar və dövlət orqanlarının digər aktları onun əsasında və ona uyğun olaraq qəbul edilir. Konstitusiyaya ciddi və dəqiq riayət etmək bütün dövlət orqanları, ictimai birliklər, bütün vətəndaşlar üçün ən ali davranış normasıdır.

6. Konstitusiyanın yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlərindən doğan ayrıca hüquqi xassələri də mövcuddur. Bunlara legitimlik, reallıq və sabillik xassələri aiddir.

Konstitusiyanın **legitimliyi** dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1. Konstitusiyanın xalq tərəfindən seçilmiş ali nümayəndəli hakimiyyət orqanı tərəfindən qəbul edilməsi.

2. Ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilməsi (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası).

3. Xüsusi təsis yığınağı tərəfindən qəbul edilməsi.

Konstitusiyanın **reallıq** xassəsinə aşağıdakılar daxildir:

1. Konstitusiya müddəalarının nizama saldığı ictimai münasibətlərin xarakterinə uyğun gəlməsi.
2. Konkret tarixi şəraitdə tarixi, siyasi, etnoqrafik, iqtisadi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması.
3. Konstitusiya müddəalarının sosial nəticələrini əvvəlcədən görmək (məqsəd və nəticə).
4. Konstitusiyanın real təminat verməsi.

Qeyd etdiyimiz kimi, Konstitusiyanın hüquqi xassələrindən biri də onun **stabilliyidir**. Konstitusiya uzun müddət üçün nəzərdə tutulan normativ hüquqi sənəd olduğuna görə o, konstitusion tənzimləmənin obyektinə olan ictimai münasibətlərə məqsədyönlü təsir etməlidir.

Bunun üçün cəmiyyətdə aşağıdakı şərtlərin olması zəruridir:

1. Qanunçuluq rejiminə ciddi əməl olunmalıdır.
2. Hər hansı hüquq pozuntusuna qarşı dözümsüzlük tərbiyə edilməlidir.
3. Konstitusiyanın səmərəli müdafiə mexanizmi olmalıdır.

Konstitusiya ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan və bir tərəfdən insan və cəmiyyət arasında, digər tərəfdən isə insan və dövlət arasında münasibətlərin əsaslarını nizamlayan hüquq normaları sistemidir. Bu hüquq normaları bir və ya bir neçə normativ hüquqi aktda - əsas qanunlarda cəmlənə bilər. Həmin normalar çoxsaylı normativ hüquqi aktlardan, eləcə də məhkəmə presedentlərindən və konstitusiya adətlərindən ibarət ola bilər. Konstitusiya maddi mənada özündə yazılı aktı, aktlar məcmusunu və yaxud Konstitusiya adətlərini təcəssüm etdirir. Bu da ilk növbədə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını bəyan edir və onlara təminat verir, eləcə də konstitusiya quruluşunun əsaslarını, idarəetmə formasını və ərazi quruluşunu, mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının təşkili əsaslarını, onların səlahiyyətlərini və qarşılıqlı münasibətlərini, dövlət rəmzlərini və ölkənin paytaxtını müəyyən edir.[6]

Lakin maddi mənada «konstitusiya» termini az işlədilir. Əksər hallarda Konstitusiya barədə formal mənada, yəni digər qanunlara münasibətdə ali hüquqi qüvvəyə malik olan qanun və ya qanunlar toplusu kimi danışılır. Belə olan halda Konstitusiya bir növ qanunların ən ali səviyyəsinə yüksəlir. Konstitusiya adı qanunların dərc olunduğu qaydada dəyişdirilə bilməz, əksinə, ona uyğun gəlməyən qanunlar və digər normativ hüquqi aktların özündə müvafiq dəyişikliklərin edilməsini tələb edir.

Demokratik hüquqi dövlətdə Konstitusiya nəinki dövlətin, habelə xalqın dövlətçilik iradəsini, suverenliyi ifadə etdirən cəmiyyətin də əsas qanunudur. Konstitusiya insanın və

vətəndaşın əsas hüquq və azadlıqlarını, hakimiyyətin ictimai-siyasi institutlarını və xalqın özünüidarə sistemini təsbit edir, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasının və inkişafının hüquqi əsası kimi çıxış edir.[3]

Konstitusiyayı cəmiyyətin mikromodeli, hüquqi nişanı kimi təsəvvür etmək olar. Məhz onun hüdudlarında və əsasında dövlət hakimiyyəti mexanizmi fəaliyyət göstərir, vətəndaşların hüquq və azadlıqları müdafiə olunur, ictimai inkişafın sahələri qabaqcadan müəyyənləşdirilir.

Konstitusiya müxtəlif funksiyalara malikdir. Onun əsas funksiyası hüquqi funksiyadır. O, nə qədər müxtəlif sosial hadisələrlə əlaqədar olsa da, konstitusiya hüquq normaları sistemidir və bütün hüquq sistemində xas olan tənzimləmə, qoruma funksiyalarını yerinə yetirir. O həm də qanunvericilik sistemində bütün digər normaların keyfiyyət və xarakterinin müəyyən edilməsi üçün başqa heç bir hüquqi aktın malik olmadığı funksiyayı - hüquq normalarının hüquqauyğunluğunun qiymətləndirilməsi, müəyyənləşdirilməsi funksiyasını yerinə yetirir. Konstitusiyanın ikinci funksiyası onun sosial funksiyasıdır. Konstitusiya ölkədəki sosial təbəqələrin ortaq mənafe və maraqlarını aşkara çıxarır. O, sosial sistemin başlıca üsurlərini bir-birilə əlaqələndirir və onlara hüquq çərçivəsində davranış imkanı verir, onları təşkilatlandırır. Ailə, din kimi sosial təsisatlara, atalıq, analıq kimi sosial dəyərlərə təsir göstərərək, bütün sosial sistemdə mövcud münasibətlərə təsir edir və yeni dəyərlərin formalaşması üçün zəmin yaradır. Konstitusiya sosial sistemin sabitliyini təmin edir, onun inkişafının ümumi əsaslarını müəyyənləşdirir. Təhsil, elm kimi sosial sistemin yaşamasına birbaşa təsir göstərən üsurlərə təsir etməklə konstitusiya bu sistemin həyati əhəmiyyətli maraqlarının müdafiəsini öz üzərinə götürmüş olur. Üçüncü funksiya ölkənin siyasi sistemi ilə bağlı olan siyasi funksiyadır. Konstitusiyanın bu funksiyası hakimiyyətin təşkili və dövlətin əsasları ilə birbaşa bağlıdır. Konstitusiya fərdlərin siyasi sistemdə, siyasi durumda davranış qaydalarını müəyyən edir, siyasi qüvvələrin hakimiyyəti əldə etməsinin sivil forma və üsullarını təsbit edir və nəhayət, siyasi partiyaların təşkili və fəaliyyətinin hüquqi əsasını formalaşdırır. Siyasi sistemə giriş-çıxış birbaşa konstitusiyadan asılıdır desək, yəqin ki, yanılmırıq. Siyasi sistemin əsas «oyun qaydaları» burada müəyyənləşdirilir. Məhz konstitusiya normaları bütün siyasi qüvvələr üçün ümumi

imperativlər müəyyən edir və siyasi sistemdə bu imperativlərə riayət olunmasına nəzarət edir (siyasi partiyaların fəaliyyətinin Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən qiymətləndirilməsi buna misal ola bilər).

Dördüncü funksiya tərbiyəvi funksiyadır. Bu funksiya, hər şeydən əvvəl, hər bir insanda konstitusiyaya, qanunlara, insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarına və dövlətə hörmət ruhu aşılır. O eyni zamanda müəyyən dünyagörüşünü ifadə edir. Tərbiyəvi funksiya həm də insan - cəmiyyət - dövlət münasibətlərinin qarşılıqlı əlaqəsini və onların məsuliyyətini müəyyən etməkdə böyük rol oynayır.

Konstitusiyanın hüquqi qüvvəsi məsələsi son illər konstitusiya hüquq elmində aktiv müzakirə olunan məsələlərdən biridir. Bu ondan irəli gəlir ki, konstitusiyanın hüquqi qüvvəsi onun xüsusiyyətlərinə görə digər aktların hüquqi qüvvəsindən fərqlənir. Hüquqi aktların qüvvəsi onların nəyə və necə, hansı dairədə tətbiq olunmasını ifadə edir. Hüquq normaları bir sistem olduğuna görə onların tətbiqi və hüquqi qüvvəsi də bir-birindən asılıdır. Elə buna görə də hüquqda birbaşa hüquqi qüvvə və dolaylı hüquqi qüvvə anlayışları vardır. Bir qayda olaraq, aktlar birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir. Birbaşa hüquqi qüvvə onu ifadə edir ki, aktın nəzərdə tutulmuş fakta tətbiqi üçün başqa bir akta ehtiyacı yoxdur və özü konkret hala təsir edə bilər. Başqa sözlə, birbaşa hüquqi qüvvədə hüquqi nizamasalma, sadəcə, aktın öz gücü, öz imkanları hesabına həyata keçirilir. Dolaylı hüquqi qüvvə isə, əksinə, onu ifadə edir ki, aktın nəzərdə tutulmuş konkret hala tətbiqi üçün başqa hüquqi akt da olmalıdır və həmin akt olmadan onun tətbiqi qeyri-mümkündür. Burada aktın realizə olunması bir başqa aktla şərtləndiyinə görə ona dolaylı hüquqi qüvvə deyilir. Dolaylı hüquqi qüvvəsi olan akt ortaya çıxmış konkret halı tənzimləmək üçün bir başqa aktın olmasını tələb edir. Lakin burada aktın dolaylı hüquqi qüvvəsi ilə fərdi hüquqi tənzimləməni qarışdırmaq olmaz. Ümumiyyətlə, bütün hüquq sistemi reallığa iki cür təsir edir: 1) normativ nizamasalma; 2) fərdi hüquqi nizamasalma. [9]

Fərdi hüquqi nizamasalma hüququn tətbiqi prosesinə aid olub, aktın hüquqi qüvvəsindən asılı deyil və bir çox hallarda tətbiq olunur. Fərdi hüquqi nizamasalma mərkəzləşdirilmiş qaydada, yalnız dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilə və ya fərdlərin özləri tərəfindən realizə oluna bilər. Məsələn, əmək müqaviləsi, mülki müqavilə fərdlərin özləri tərəfindən həyata keçirilən fərdi hüquqi nizamasalma vasitəsidir. Fərdi hüquqi nizamasalma vasitəsi qanunun

tələblərini reallığa çevirmək üçün baş vermiş faktı incəliklərinə qədər tənzim edən hüququn tətbiqi mərhələsidir. İstənilən məhkəmə qərarı, hökmü fərdi hüquqi tənzimləmə vasitəsidir. Dolayı hüquqi qüvvəyə malik olan aktın realizə olunmaq üçün fərdi hüquqi nizamasalmaya deyil, normativ hüquqi nizamasalmaya ehtiyacı olur. Başqa sözlə, dolayı hüquqi qüvvəyə malik aktın - qanunun tətbiq olunması üçün sərəncam, əmr verilməmişdən əvvəl (fərdi hüquqi nizamasalma vasitəsi) mütləq başqa bir normativ hüquqi akt verilməlidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 147-ci maddəsinə görə, konstitusiya Azərbaycan Respublikasında ən yüksək və birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu o deməkdir ki, heç bir akt konstitusiyaya zidd ola bilməz və konstitusiya müddəalar birbaşa praktikada tətbiq edilir. Yəni hər hansı qanunun olub-olmamasından asılı olmayaraq, vətəndaş konstitusiya normalarının realizə edilməsini tələb edə bilər.

Konstitusiyanın əsas normaları birbaşa tətbiq olunmaq imkanına malikdir. Burada isə əsas problemlərdən biri norma-prinsiplərin birbaşa təsbit olunmasıdır. Konstitusiyanın birbaşa tətbiqində məhkəmə hakimiyyətinin rolu xüsusilə yüksəkdir. Məhz məhkəmə pozulmuş hüquq və azadlıqları müdafiə edir və hüququn tətbiqi ilə də ən çox elə o məşğuldur.[8]

Hər bir Konstitusiya ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan əsas qanun kimi özünün hüquqi mahiyyəti ilə bərabər, sosial-siyasi mahiyyətə də malikdir. Bu da ondan ibarətdir ki, Konstitusiya qəbul olunduğu zaman özündə mövcud olan siyasi qüvvələrin nisbətini təcəssüm etdirir. Bu, necə deyirlər, cəmiyyətin müxtəlif hissələrinin siyasi mənafeələrinin razılaşdırıldığı ictimai müqavilədir (əlbəttə, bu heç də hüquqi mənada müqavilə deyildir). Hər belə ictimai sinif, sosial təbəqə, ərəzi, milli və digər birliklər siyasi mübarizədə öz sosial mənafeyini müdafiə edir və bu mübarizədə nail olduqları səviyyə Konstitusiyada öz əksini tapır. Belə razılıq olmayan cəmiyyətdə hüquq qaydası mövcud ola bilməz. Lakin sovet dövrünün dövlət hüququ elmi uzun illər ərzində siyasiləşdirildiyindən və ideologiləşdirildiyindən sovet və xarici ölkə Konstitusiyalarının təhlilinə əsasən sinfi mövqedən yanaşaraq, onları sinfi qüvvələrin nisbəti, sinfi-siyasi hökmranlığın aləti kimi səciyyələndirirdi. Belə təhlildə sinfi mənafeələr ümumxalq mənafeyini, milli mənafeələr ümumbəşəri mənafeyi üstələyirdi. Bu yanaşma marksizm-leninizm ideologiyasının əsaslarına sөykənirdi.[8]

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası suverenliyi, müstəqilliyi və dövlət hakimiyyətinin aliliyini təsbit edən hüquqi təsis sənədidir. O, Konstitusiya quruluşuna sistemli baxışa əsas verir, dövlət institutları sistemində balans yaradır, Konstitusiya quruluşunun sabitliyini təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası yalnız dövlətin təşkilini deyil, həm də qeyri-dövlət sahələrini - sosial-iqtisadi quruluşun əsaslarını, cəmiyyətin mədəni həyatını, insan və vətəndaşın hüquq, azadlıq və vəzifələrini əhatə edir. Onun tənzimləyici rolu bütün dövlət orqanizminə aiddir. Odur ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası onun Konstitusiya quruluşunun əsaslarını, insan və vətəndaşın hüquqi statusunu, vətəndaş cəmiyyətinin əsas cəhətlərini, unitar dövlət quruluşunu, Azərbaycan Respublikasında qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının təşkili və fəaliyyəti prinsiplərini, yerli özünüidarəetmənin əsaslarını təsbit edir.[2]

Bu gün respublikamızın hüquqi dövlət quruculuğu yolunu tutması onun sosial və mənəvi həyatımızda yeni, yüksək zirvələrə doğru irəliləməsindən xəbər verir. Onun hüquq sistemi kompleks sosioloji tədqiqatların və digər işlərin həyata keçirilməsini, iqtisadi və siyasi sistemin normal fəaliyyətinin hüquqi əsasının analizini, müqayisəli-hüquqi xarakterli materiallardan istifadə olunmasını, bütövlükdə qanunvericilik prosesinin öyrənilməsini, insan hüquqları və vətəndaş azadlıqlarının real müdafiəsi üçün əsaslandırılmış tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur[6].

Xalqın hakimiyyət və qanunların icrası üzərində nəzarətinə nail olması belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, «müasir mədəni dövlət elə Konstitusiya dövlətidir».

2.Konstitusiyanın sosial-hüquqi funksiyası

Konstitusiyanın hüquqi qüvvəsi məsələsi son illər konstitusiya hüququ elmində ən çox müzakirə olunan məsələlərdən biridir. Bu onunla bağlıdır ki, konstitusiyanın hüquqi qüvvəsi onun xüsusiyyətlərinə görə digər aktların hüquqi qüvvəsindən fərqlənir. Hüquq normaları vahid sistem təşkil etdiyinə görə onların hüquqi qüvvəsi və tətbiqi bir – birindən asılıdır.

Məhz buna görə də hüquqda birbaşa hüquqi qüvvə və dolaylı hüquqi qüvvə anlayışları vardır. Bir qayda olaraq, aktlar hüquqi qüvvəyə malikdir.[9]

Birbaşa hüquqi qüvvə onu göstərir ki, aktın nəzərdə tutulmuş fakta tətbiqi üçün başqa bir akta ehtiyacı yoxdur və özü konkret həyati hala təsir edə bilər. Başqa sözlə, birbaşa hüquqi qüvvədə hüquqi tənzimləmə aktın öz gücü, öz imkanları hesabına həyata keçirilir.

Dolaylı hüquqi qüvvə isə, əksinə, onu ifadə edir ki, aktın nəzərdə tutulmuş konkret hala tətbiqi üçün başqa hüquqi akt da olmalıdır və həmin akt olmadan onun tətbiqi qeyri – mümkündür. Burada aktın gerçəkləşməsi bir başqa aktla şərtləndiyinə görə ona dolaylı hüquqi qüvvə deyilir. Dolaylı hüquqi qüvvəsi olan akt yaranmış konkret halı tənzimləmək bir başqa aktın mövcudluğunu tələb edir. Ancaq burada aktın dolaylı hüquqi qüvvəsi ilə fərdi hüquqi tənzimləməni qarışdırmaq olmaz. Ümumiyyətlə, bütün hüquq sistemi ictimai münasibətlərə iki cür təsir edir: 1) normativ tənzimləmə; 2) fərdi hüquqi tənzimləmə.

Fərdi hüquqi tənzimləmə hüququn tətbiqi prosesinə aiddir, o aktın hüquqi qüvvəsindən asılı deyildir. Fərdi hüquqi mərkəzləşdirilmiş qaydada, yalnız dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilə və ya fərdlərin özləri tərəfindən həyata keçirilə bilər. Məs: əmək müqaviləsi, mülki müqavilələr fərdlərin özləri tərəfindən həyata keçirilən fərdi hüquqi tənzimləmə vasitəsidir. Fərdi hüquqi tənzimləmə vasitəsidir. Fərdi hüquqi tənzimləmə vasitəsi qanunun tələblərini reallığa çevirmək üçün baş vermiş faktı incəliklərinə qədər tənzimləyən hüququn tətbiqi mərhələsidir. İstənilən məhkəmə qətnaməsi, hökmü fərdi hüquqi tənzimləmə vasitəsidir.

Dolaylı hüquqi qüvvəyə malik olan aktın gerçəkləşdirilməsi üçün fərdi hüquqi tənzimləməyə deyil, normativ hüquqi tənzimləməyə ehtiyacı olur. Başqa sözlə desək, dolaylı hüquqi qüvvəyə malik aktın qanunun tətbiq olunması üçün sərəncam, əmr verilməsindən əvvəl (fərdi hüquqi tənzimləmə vasitəsi) mütləq başqa bir normativ hüquqi akt verilməlidir. Qeyd edildiyi kimi, bütün hüquqi aktlar, bir qayda olaraq, bir başa hüquqi qüvvəyə malik olur.

Dolaylı hüquqi qüvvəyə malik olma müxtəlif səbəblərdən yaranır. Buna aktın özündən, xarakterindən doğan obyektiv səbəb və onun hazırlanması zamanı yol verilən nöqsanlar

aidir. Aktın hazırlanmasında baş verən nöqsan, adətən, onda ifadə olunur ki, akt tənzimlənən vasitəni hərtərəfli və kifayət qədər dəqiq nəzərdə tutmur və nəticədə həyatda yaranmış konkret həyati hala tətbiq edilə bilmir. Başqa sözlə, akt o qədər hüquqi qüvvəyə malik olur ki, bu ümumilikdən yanaşaraq konkret həyati hal haqqında heç bir real qərar qəbul etmək olmur və ya bir – birinə zidd ola bilən bir neçə qərar qəbul edilir. Bu zaman aktın özünün təbii çatışmazlıqlar ucbatından onu təfsir yolu da konkretləşdirmək mümkün olmur və ya təfsir yolu ilə konkretləşdirildikdə, qanunda çox kənara çıxma və yeni norma, ona zidd göstəriş yaratmatəhlükəsi ortaya çıxır. Bir sıra hallarda akt özünün xüsusiyyətinə görə bu cür birbaşa tətbiq olunmasına imkan vermir. Adətən, bu hal hüquq iyerarxiyasında (iyerarxiya yunancadan tərcümədə müqəddəs hakimiyyət deməkdir) pillənin daha yuxarı mövqelərində qərar tutan aktlarda baş verir. Belə aktlarda məsələnin ən vacib tərəfləri nəzərə alınaraq müəyyən həyati hal tənzimlənir, ancaq sonradan bu cür hallar reallıqda o qədər konkret özünəməxsusluqlara, incəliklərə malik olur ki, qanun ümumi tərəfləri müəyyən edən normasını nəzərə almaqla məsələni həll etmək qeyri – mümkün olur və problemin həllinin daha da dəqiqləşdirilmiş vasitələrini özündə nəzərdə tutan yeni normaya ehtiyac yaranır. Bir qayda olaraq, bu cür problemlər əsas qanunlarda – konstitusiyalarda yaranır. AR Konstitusiyasının 35 – ci maddəsi (əmək hüququ) birbaşa tətbiq edilə bilər. Ancaq 56 – cı maddənin (seçki hüququ) birbaşa tətbiq olunması problemlə məsələdir, çünki seçki qanunu, seçki prosesini tənzimləyən normalar olmadan kiməsə səs versə belə onun nəticələri barədə nəşə demək qeyri – mümkün olardı. Bunun üçün seçki qanunu qəbul edilməli və orada seçki hüququnun reallaşdırılması şərtləri, seçkilərin nəticələrinin yekunlaşdırılması qaydaları və s. müəyyənləşdirilir.

AR Konstitusiyasının 147 – ci maddəsinə görə konstitusiya AR – da ən yüksək və birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu o deməkdir ki, heç bir akt konstitusiyaya zidd ola bilməz və konstitusiya müddəaları birbaşa tətbiq olunur. Yəni hər hansı bir qanun olub – olmamasından asılı olmayaraq, vətəndaş konstitusiya normalarının reallaşdırılmasını tələb edə bilər.[10]

3.Konstitusiyanın siyasi funksiyası

Siyasi funksiya –siyasi qüvvələrin hakimiyyəti əldə etməsinin sivil formasını təsbit edir. Prinsip etibarı ilə dövlət siyasi institutdur. Adi danışıqda və xüsusi mətnlərdə (məs: beynəlxalq hüquqda) “dövlət” əksər hallarda “ölkə” anlayışının sinonimi kimi çıxış edir. Konstitusiyaya hüququnun subyektivi olan dövlət dedikdə öz hakimiyyətini ölkənin bütün ərazisinə və onun əhalisinə şamil edən, bunun üçün xüsusi idarəetmə aparatına malik olan, hamı üçün məcburi olan qaydalar qəbul edən və suverenitetə malik olan cəmiyyəti vahid siyasi təşkilatı başa düşülür.

Dövlət hakimiyyətinin məcburi xarakteri, güc tətbiq etməkdə onun inhisarçılığı onu digər siyasi institutlardan prinsip etibarı ilə fərqləndirir, onu siyasi sistemin əsasına çevirir. Demokratiya şəraitində əsas sosial qrupların və təbəqələrin maraqlarını ifadə etməklə və bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarını müdafiə etməklə dövlət öz orqanlarının simasında ictimai sistemin özünün mövcudluğunu və lazımınca fəaliyyətini təhlüklə altında qoya bilən qrupların eqoizmini məhdudlaşdırmağa çalışır. Məs: iqtisadiyyatın tənzimlənməsi sahəsində dövlət orqanlarının fəaliyyəti mütləq konkret korporasiyaların və digər sahibkar şəxslərin maraqlarına toxunur. Belə ki, onlar dövlətin göstərişlərinin yerinə yetirilməsi nəticəsində böyük maddi itkilərlə üzləşə bilərlər. Ancaq bütövlükdə dövlət tənzimləməsinin məqsədi sosial ehtiyacların ödənilməsi üzrə təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti üçün ən əlverişli şərait yaratmaqdan ibarətdir. [8]

Siyasi sistemdə dövlət öz rolunu (vəzifəsini) eyni zamanda həm bu və ya digər ictimai problemlərin həlli üsulları kimi, həm də dövlət orqanlarının və idarələrinin fəaliyyətinin istiqamətləndirilməsi kimi çıxış edən funksiyalar vasitəsi ilə yerinə yetirir. Müasir demokratik dövlətə aşağıdakı əsas funksiyalar xasdır: siyasi, iqtisadi, sosial və ideoloji.

1. Siyasi funksiya siyasi və digər ictimai institutların fəaliyyəti üçün lazımi şərait yaradılmasından ibarətdir. Bu funksiyayı reallaşdırarkən dövlət orqanları qanun çərçivəsində destruktiv (dağıdıcı) ictimai hadisələrin yaranmasının qarşısını almağa və ya onların nəticələrini maksimal dərəcədə neytrallaşdırmağa çalışır. Bu hadisələr sosial etiraz və qrup maraqlarının müdafiəsi (təti, iğtişaşlar və s.) qismində və zorakılıqla və cəmiyyətin, dövlətin və ayrı – ayrı şəxslərin maraqlarına zərər vurulması ilə əlaqədar cinayət xarakterli aktlar (ümumi cinayətkarlıq və siyasi terrorizm) kimi çıxış edə bilər. İctimai həyatın siyasi

sahəsini tənzipləməklə dövlət siyasi qüvvələrin “oyun qaydalarını” müəyyən edir və bu qaydalara riayət olunmasını təmin edir.

2. Dövlətin iqtisaid funksiyasının əhəmiyyəti artır və məzmunu mürəkkəbləşir. Adətən bu funksiya iqtisadi münasibətlərin tənziplənməsi formasında çıxış edir, ancaq bəzən struktur təsirini də nəzərdə tutur (məs: milliləşdirmə və özəlləşdirmə).

3. Dövlətin sosial funksiyaları da genişlənir. Praktiki olaraq bütün inkişaf ölkələrdə və bir inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təşkil, səhiyyə, sosial təminat, mədəniyyətə yardım və onun inkişafı və s. üzrə geniş dövlət proqramları həyata keçirilir. Dövlət cəmiyyət üçün dağıdıcı münaqişələrin qarşısını almaq məqsədilə əmək və kapital arasında, etnik, dini və bu kimi icmalar arasında münasibətlərin tənziplənməsinə böyük diqqət yetirir.

4. Cəmiyyətin mənəvi – etnik, mədəni, mülki xarakterli insani dəyərlər ruhunda tərbiyələndirilməsi məqsədilə dövlətin ideoloji funksiyası çox əhəmiyyətlidir. Dövlət bu funksiyaları həm dövlət qurumları vasitəsi ilə, həm də xüsusi təbliğat vasitəsi ilə həyata keçirir. [5]

AR – nın Konstitusiyası Azərbaycan dövlətinin başlıca əlamətlərini bəyan etmişdir ki, bu da dövlətin mahiyyətini müəyyən edir. Konstitusiyanın 7 – ci maddəsinin I hissəsində göstərilir ki, Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır. [10]

Dövlətin demokratikliyi konstitusiyanın bir çox bölmələrinin (ümumi prinsipləri haqqında, hüquq və azadlıqlar haqqında, hakimiyyətin təşkili haqqında) məzmunundan irəli gəlir.

Dövlətin demokratikliyi özünü onun təşkilinin vətəndaşlara və onların birliklərinə dövlət idarəetmə qərarlarının məzmununa təsir göstərmək, bu qərarlarda qanunauyğun sosial maraqların gerçəkləşdirilməsinə nail olmaq imkanları deməsində biruzə verir. Ancaq bu imkanın həqiqətə çevrilməsi üçün tutarlı əlavə şərtlər olmalıdır. Bu ilk növbədə demokratik hüquqi rejim və siyasi – hüquq mədəniyyətidir. [2]

Dövlət sosiologiyasında bürokratiya adlandırılan peşəkar idarəetmə aparatı olmadan keçinə bilməz. (Sosioloqlar bürokratiya termininə bizim adət etdiyimiz mənfi mənə vermirlər). Ancaq bu aparatın xalqın və onun nümayəndəliklərinin üzərində durmaması,

bizim başa düşdüyümüz bürokratiyaya çevrilməməsi üçün onun tərkibi və fəaliyyəti üzərində düşünülmüş sosial nəzarət sistemi olmalıdır. İnkişaf etmiş demokratik ölkələrdə konstitusiya hüququ əsaslı şəkildə işlənmiş müvafiq institutları (parlanemt və məhkəmə məsuliyyəti, dövlət qulluğunun komplektləşdirilməsinin müsabiqə sistemi və s.) nəzərdə tutulur. Təcrübə göstərir ki, bu ölkələrdə də bizim bürokratik əngəllər (xidməti sui – istifadə, səmərəsizlik və s.) adlandırdığımız hallar nadir deyil, ancaq cəmiyyət və insan arada belə hallara qarşı mübarizə üçün güclü hüquqi vasitələrə malikdirlər. [4]

Azərbaycan dövlətinin demokratikliyi özünün ifadəsini konstitusiya quruluşunun aşağıdakı struktur elementlərində tapır:

1. xalq hakimiyyəti;
2. hakimiyyətin bölgüsü;
3. siyasi plüralizm (latınca pluralis - çoxlu);
4. yerli özünüidarəetmə.

Konstitusiya hüququ elmində, adətən, xalq, millət və dövlət suverenliyi anlayışları bir – birindən fərqləndirilir. Xalqın və millətin suverenliyi onların sərbəst şəkildə öz siyasi, sosial və mənəvi məişətini müəyyənləşdirilməsi dövlətin suverenliyinin bünövrəsini təşkil edir.

Xalq hakimiyyəti – dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyidir. AR Konstitusiyası xalq hakimiyyətinin əsaslarını müəyyən etmişdir. Konstitusiyanın 1 – ci maddəsinə görə AR – da dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır.

Xalq hakimiyyəti aşağıdakı əsas formalarda həyata keçirilir:

1. Bilavasitə demokratiyada xalq ona məxsus dövlət hakimiyyətini bilavasitə həyata keçirir.
2. nümayəndəli demokratiya xalqı təmsil edən, onun idarəsini ifadə edən dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Konstitusiya hüququ elmindəki fundamental problemlərdən biri də bilavasitə demokratiya institutları sistemidir. Bilavasitə demokratiya institutları sisteminə müasir konstitusiya hüququ aşağıdakıları daxil edir:

- referendum;

- ümumi seçkilər;
- qanun layihələrinin və dövlət həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərin ümumxalq müzakirəsi;
- vətəndaşların yığıncaqlar, ictimai təşkilatlar, yerli özünüidarə orqanları vasitəsi ilə cəmiyyətin idarə olunmasında iştirakı;
- dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına fərdi və kollektiv müraciət (petisiya) hüququ.

Konstitusiyanın preambulasında elan edilən Azərbaycan xalqının ülvi niyyətlərindən biri də qanunların aliliyini təmin edən hüquqi dövlət qurmaqdan ibarətdir.

O dövlət hüquqi dövlət kimi xarakterizə olunur ki, hüquqla özünün fəaliyyətini məhdudlaşdırır, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasını özünün başlıca məqsədi hesab edir. Hələ XX əsrin əvvəllərində qeyd olunurdu ki, müasir mədəni dövlət – hüquqi dövlətdir.

Hüquqi dövlətin konstitusiya xarakteristikası aşağıdakı müddəalarla konkretləşdirilir:

İnsan hüquqlarının pozulmazlığının dövlət tərəfindən elan edilməsi. AR Konstitusiyasının 24 – cü maddəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının əsas prinsipi kimi müəyyən edilir ki, hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır.

Hüquq və azadlıqların təminatları mexanizmi əsaslarının müəyyənləşdirilməsi. Belə ki, AR Konstitusiyasının 71 – ci maddəsində müəyyən olunur ki, “Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur”. Həmçinin “dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir” (AR Konstitusiyasının 26 – cı maddəsinin II hissəsi)[10].

Məhkəmələrin müstəqilliyinin konstitusiya prinsipinin təsbiti. AR Konstitusiyasının 127 – ci maddəsinin I hissəsində müəyyən edilir ki, hakimlər müstəqildir, yalnız AR – nın Konstitusiyasına və qanunlarına tabedirlər və səlahiyyətləri müddətində dəyişməzdirlər.

Digər qanunlara nisbətən konstitusiyanın aliliyi prinsipinin müəyyənləşdirilməsi. AR Konstitusiyasının 147 – ci maddəsinin I hissəsində deyilir ki, AR – nın Konstitusiyası AR – da ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir.[10]

Beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquq normaları qarşısında prioriteti prinsipinin təsbiti. Belə ki, AR Konstitusiyasının 151 – ci maddəsinə əsasən AR – nın qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktları ilə (AR – nın Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) AR – nın tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyət yaranırsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.[10]

Qarşılıqlı məsuliyyət prinsipi, yəni şəxsin dövlət və dövlətin şəxs qarşısında məsuliyyəti prinsipinin müəyyənləşdirilməsi. AR Konstitusiyasının 80 – ci maddəsində göstərilir ki, konstitusiya və qanunların pozulması, o cümlədən Konstitusiyada və qanunlarda nəzərdə tutulan hüquqlardan sui – istifadə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur.

Bu prinsiplərin dairəsini genişləndirmək də olar. Ancaq hüquqi dövlət quruculuğunun hüquqi əsaslarını bu prinsiplər təşkil edir. digər prinsiplər isə bu prinsiplərdən törəmədir.

AR Konstitusiyasında təsbit olunmuş “Azərbaycan hüquqi dövlətdir” ifadəsinə dövlət quruculuğunun başlıca məqsədi, vəzifə və istiqaməti kimi baxmaq lazımdır.[6]

Dünyəvi dövlət. Dövlətin bu konstitusiya xarakteristikası dinin dövlətdən ayrılığını, onların fəaliyyət dairəsinin məhdudlaşdırıldığını göstərir. Belə ki, AR Konstitusiyasının 18 – ci maddəsi müəyyən edir ki, AR – da din dövlətdən ayrıdır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır.

Bu müddəə Konstitusiyanın insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqları bölməsində və “Dini birliklər haqqında” qanunda konkretləşdirilmişdir. AR Konstitusiyasının 25 – ci maddəsini (Bərabərlik hüququ), 47 – ci maddəsini (Fikir və söz azadlığı), 48 – ci maddəsini (Vicdan azadlığı), 58 – ci maddəsini (Birləşmək hüququ) və digərlərini buna misal gətirmək olar. Dövlət təhsil sistemi AR – da dünyəvi xarakter daşıyır.

Dövlətin dünyəvi xarakteri ona dini azlıqların hüquqlarının təmin edilməsi üçün onların məbədlərinə və dini icmalara dövlət büdcəsindən maddi yardım göstərilməsinə mane olmur.

Dini birliklərin dövlətdən ayrı olması heç də birlik üzvlərinin cəmiyyətin və dövlətin idarə edilməsində və seçkilərdə iştirak hüquqlarını məhdudlaşdırmır.

Dünyəvi dövlətin əksi dövlət hakimiyyətinin dini iyerarxiyaya mənsub olduğu teokratik (teokratiya yunancadan Allahın hakimiyyəti deməkdir) dövlətdir. 1921 - ci ilə qədər Monqolustan belə dövlət olmuşdur, hazırda isə Vatikan teokratik dövlətdir.

Klerikal (latıncadan clericalis kilsə deməkdir) dövlətlərə nisbətən daha çox rast gəlmək olur. Klerikal dövlət dinlə birgə deyil, ancaq din qanunvericiliklə müəyyən edilmiş institutlar vasitəsi ilə dövlət siyasətinə əsaslı təsirini göstərir, məktəb təhsili isə məcburi qaydada dini doqmatların (yunanca doqma – rəy, bilik, qərar deməkdir) öyrənilməsini nəzərdə tutur. Misal üçün İran İslam Respublikasını göstərmək olar.[2]

Unitar dövlət

Unitar (latınca unitas – birlik, sadə, vahid, tıq deməkdir) dövlət quruluşu forması federasiyadan fərqli olaraq federativ vahidlərə (ştat, torpaq və s.) deyil, inzibati ərazi vahidlərinə (vilayətlərə, rayonlara və s.) bölünür. Unitar dövlətdə vahid dövlət konstitusiyası, vahid dövlət hakimiyyəti orqanları sistemi, ümumi hüquq sistemi mövcud olur.

Unitar dövlət – tərkibində inzibati ərazi vahidləri (vilayət, əyalət, qraflıq, quberniya, rayon, kənd və s.) və bəzi hallarda muxtar dövlət qurumları olan vahid dövlətə deyilir.

Unitarizmin aşağıdakı xarakterik əlamətləri vardır:

- Unitar dövlətin ərazisi inzibati ərazi vahidlərindən ibarətdir;
- Vahid Konstitusiyası var;
- Tərkibində hər hansı bir ikinci siyasi ərazi qurumu olmur. Lakin ərazi və milli, yaxud tarixilik baxımından muxtar qurm yaradıla bilər. Inzibati ərazi vahidi dövlətin formal əlamətinə malik deyil. Muxtar qurumda isə bu həm ola bilər, həm də olmaya bilər.
- Vahid mərkəzi hakimiyyət orqanları var;
- Vahid hüquq sistemi vardır;

- Vahid vətəndaşlıq olur;
- Vahid məhkəmə sistemi var;
- Vahid pul, maliyyə və kredit sistemi mövcuddur.[9]

4.Konstitusiyaynın tərbiyəvi funksiyası

Tərbiyəvi funksiya - hər bir insanda, konstitusiya qanunlarına, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına və dövlətə hörmət ruhu aşılayır. Şəxsiyyətin hüquqi (konstitusiya) statusu (vəziyyəti): Bütün ölkələrin konstitusiyalarının, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müəyyənləşdirdiyi və həll etdiyi başlıca məsələlərdən biri şəxsiyyətin hüquqi statusu (vəziyyəti) məsələsidir. Konstitusiyaynın II bölməsində ifadə olunan normalar da məhz bu məsələyə həsr edilmişdir. Şəxsiyyətin hüquqi statusu (vəziyyəti) Konstitusiyaynın ən əsas və vacib anlayışlarından biri hesab edilir. Bəs şəxsiyyətin hüquqi statusu (vəziyyəti) dedikdə nə başa düşülür? Şəxsiyyətin hüquqi statusu (insanın konstitution statusu) dedikdə, Konstitusiyada təsbit edilən əsas insan və vətəndaş hüquqlarının (azadlıqlarının) və vəzifələrinin məcmusu başa düşülür.[3]

İnsan hüquqları (azadlıqları) və onların prinsipləri: Şəxsiyyətin hüquqi statusu özündə ən əsas və başlıca hüquqları əhatə edir. Bu hüquqları (azadlıqları) iki qrupa bölmək olar:

- İnsan hüquqlarına (azadlıqlarına);
- vətəndaş hüquqlarına.

İnsan hüquqları (azadlıqları) dedikdə, bütün insanların malik olduğu hüquqlar (azadlıqlar) başa düşülür. Bu hüquqları (azadlıqları) insan doğulduğu andan, insanın doğulması ilə necə deyərlər, “avtomatik surətdə” əmələ gəlir. Özü də insanlar göstərilən hüquqları (azadlıqları) yaşadığı dövlətə mənsubiyyətindən, həmin dövlətin vətəndaşı sayılmasından asılı olmayaraq əldə edirlər. Bir daha təkrar edərək göstərilir ki, dövlət öz

qanunları ilə vətəndaşlarına bu cür hüquqlar verə bilməzlər, çünki həmin hüquqları insanlar doğulan kimi qazanırlar.

İnsan hüquqları (azadlıqları) sırasına ənənəvi olaraq aid edilir:

– yaşamaq hüququ;

– azadlıq hüququ;

– təhlükəsizlik hüququ;

– mülkiyyət hüququ;

– şəxsiyyətin ləyaqət hüququ;

– şəxsi və ailə sirrini saxlamaq hüququ. İnsan hüquqları “İnsan hüquqlarının ümumi bəyannaməsi”ndə (1948) müəyyən edilmişdir. Dünya ölkələrinin demək olar ki, bütün konstitusiyalarında onlar nəzərdə tutulur. Bəzən insan hüquqları insan haqqları da adlanır. İnsan haqqları hamının, bütün insanların malik olduğu hüquqlardır. Təbiilik (təbii olmaq) insan hüquqlarının (azadlıqlarının) əsas və fundamental prinsipidir. Bu prinsipə görə insan hüquqları (azadlıqları) təbiidir və anadangəlmə hüquqlardır. Buna görə də insan hüquqları təbii hüquqlar və ya anadangəlmə hüquqlar da adlanır. Ayrılmazlıq insan hüquqlarının (azadlıqlarının) vacib prinsiplərindən biridir. Bu prinsipə görə hüquqlar (azadlıqlar) insanın doğulması və mövcudluğu ilə yaranır. Məhz bu səbəbdən onları insanın özündən ayırmaq olmaz. İnsan hüquqlarını (azadlıqlarını) nə dövlət, nə də digər subyektlər insanın özündən ayıra bilməzlər, çünki həmin hüquqları insana onlar verməmişdir. Toxunulmaz və pozulmaz olmaq insan hüquqlarının (azadlıqlarının) digər prinsipidir. Bu prinsipə görə hər kəs insan hüquqlarını (azadlıqlarını) cinayət və digər hərəkətlərlə poza və onlara qəsd edə bilməz.

İnsan hüquqlarının (azadlıqlarının) təminatı dedikdə, onların dövlət tərəfindən qorunması başa düşülür. Dövlət hüquqları (azadlıqları) qorumaq üçün müəyyən tədbirlər nəzərdə tutur və müəyyənləşdirilir. Hüquq və azadlıqlar əsasən iki yolla müdafiə edilir

:- ümumi yolla;

- xüsusi yolla.

Ümumi yolla müdafiə dedikdə, məhkəmə vasitəsilə həyata keçirilən müdafiə başa düşülür. Ona məhkəmə müdafiəsi də deyilir. Bu, hüquqların (azadlıqların) müdafiə olunmasının əsas və universal yolu hesab edilir. Ona görə ki, məhkəmələr heç kəsdən asılı olmayıb, müstəqildir və yalnız qanuna tabedirlər.

Xüsusi yolla müdafiə isə dövlət icra hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilən müdafiə deməkdir. Ona inzibati qaydada müdafiə də deyilir.

Vətəndaş hüquq və azadlıqları: Vətəndaş hüquq və azadlıqları odur ki, onlar dövlət tərəfindən qanun əsasında müəyyən edilir. Vətəndaşlara bu hüquq və azadlıqları dövlətin özü verir ("dövlət bəxş edir"). Onlar insanın anadan olması (doğulması) ilə əldə edilmir və buna görə də təbii (anadangəlmə) hüquq və azadlıqlar sayılmır. Özü də həmin hüquqların (azadlıqların) verilməsi və müəyyən edilməsi şəxsin dövlətin vətəndaşı olması faktı ilə (vətəndaşlıq faktı ilə), onun dövlətə mənsub olması faktı ilə bağlıdır. Vətəndaş hüquq və azadlıqları sırasına aiddir:

- seçki hüququ;

- siyasi partiyalarda birləşmək hüququ;

- dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ

;- dövlətin və cəmiyyətin siyasi həyatında iştirak etmək hüququ

;– müraciət etmək hüququ və s.

Göründüyü kimi, vətəndaş hüquqları əsasən siyasi xarakterə və məzmununa malikdir. Bunula bərabər, bəzi sosial-iqtisadi hüquqlar da vətəndaş hüquqları sırasına aid ola bilər. Vətəndaş hüquqları da dövlət tərəfindən qorunur və müdafiə edilir, yəni təmin edilir. Ona görə ki, insan hüquqları kimi vətəndaş hüquqları da Konstitusiyada nəzərdə tutulmuşdur.[6]

Nəticə

Qanunvericilik üçün mühüm rol oynayan konstitusiya digər hüquqi normativlərə nisbətən müəyyən stabilliyə malikdir və onda hər hansı bir dəyişiklik həyata keçirmək üçün xüsusi qaydalar mövcuddur. Konstitusiyanın funksiyaları hüquqi, sosial, siyasi və tərbiyəvi olaraq dörd əsas hissəyə bölünür. Hüquqi funksiya bütün hüquq sisteminə xas olan tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirir. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün qanunlar və dövlət orqanlarının digər aktları onun əsasında və ona uyğun olaraq qəbul edilir. Konstitusiyaya ciddi və dəqiq riayət etmək bütün dövlət orqanları, ictimai birliklər və eyni zamanda, vətəndaşların başlıca vəzifəsidir. Konstitusiya müxtəlif sosial hadisələrlə əlaqədar olsa da, o, hüquq normaları sistemidir və hüquq sisteminə xas olan tənzimləmə və qoruma vəzifələrini yerinə yetirir. Eyni zamanda, qanunvericilik sistemində digər normaların keyfiyyət və xarakterinin müəyyən edilməsi üçün başqa heç bir hüquqi aktın malik olmadığı funksiyası

hüquq normalalarının hüququayğunluğunun qiymətləndirilməsi, müəyyənləşdirilməsi funksiyasını icra edir. Konstitusiyanın ikinci vəzifəsi isə onun sosial funksiyasıdır. Konstitusiya ölkədəki sosial təbəqələrin ortaq mənafe və maraqlarını aşkara çıxarır. O, sosial sistemin başlıca ünsürlərini bir-birilə əlaqələndirir və onlara hüquqçərçivəsində davranış imkanı verir, onları təşkilatlandırır. Ailə, din eyni zamanda, atalıq, analıq kimi sosial dəyərlərə təsir göstərərək, sosial sistemdə mövcud olan bütün münasibətlərə təsir edir və yeni dəyərlərin formalaşması üçün zəmin

yaradır. Konstitusiya cəmiyyətin sabitliyini təmin edir, onun inkişafının ümumi əsaslarını müəyyənləşdirir. Konstitusiya təhsil, elm kimi sosial sistemin yaşamasına təsir göstərən faktorlara nüfuz edərək bu sistemin maraqlarının müdafiəsini məsuliyyəti altına alır.

Üçüncü vəzifə ölkənin siyasi sistemi ilə bağlı olan siyasi funksiyadır. Konstitusiyanın bu funksiyası hakimiyyətin təşkili və dövlətin əsasları ilə birbaşa bağlıdır. Konstitusiya fərdlərin siyasi sistem və vəziyyətdə davranış qaydalarını müəyyən edir, siyasi qüvvələrin hakimiyyəti əldə etməsinin sivil forma və üsullarını müəyyənləşdirir və nəhayət, siyasi partiyaların təşkili və fəaliyyətinin hüquqi əsasını formalaşdırır. Belə demək mümkünsə, konstitusiya birbaşa siyasi sistemin nəzarətçisidir. Siyasət in əsas qaydaları burada müəyyənləşdirilir. Konstitusiya bütün siyasi qüvvələr üçün ümumi davranış qaydaları müəyyən edir və onların hər kəs tərəfindən icra olunmasına nəzarət edir. Buna Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən siyasi partiyaların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsini misal göstərmək olar.

Konstitusiyanın dördüncü vəzifəsi tərbiyəvi funksiyadır. Bu funksiya, ilk növbədə hər bir insanda konstitusiyaya, qanunlara, insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarına və dövlətə hörmət prinsipini tənzimləyir. Tərbiyəvi funksiya isə insan - cəmiyyət - dövlət münasibətlərinin qarşılıqlı əlaqəsini və onların məsuliyyətini müəyyən etməkdə aparıcı rol oynayır.[5]

Ədəbiyyat siyahısı

- 1 Fəxrəddin Nağıyev “Konstitusiya Hüququ” /Qanun-2009 /Mühazirələr toplusu
- 2 Ziyafət Əsgərov “Konstitusiya Hüququ” / Bakı- 2002 /Dərs vəsaiti
- 3 İlqar Cəfərov “Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Hüququnun Əsasları”/ Bakı-2002
/ Dərs vəsaiti
- 4 Ziyafət Əsgərov, Elşad Nəsirov, Mübariz İsmayılov “Azərbaycan Respublikası
Konstitusiyası və Hüququn Əsasları”/ Bakı-2005 /Dərslük
- 5 Atakişiyev Bəxtiyar “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və Hüququn Əsasları”
/Bakı-2007 /Elmi əsər
- 6 Ənvər Seyidov “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və Hüququnun
Əsasları” /Bakı-2014 / Dərs vəsaiti
- 7 İbrahim İsmayılov “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və Hüququnun Əsasları”
/Bakı-2002/ Dərs vəsaiti
- 8 <http://az.wikipedia.org/wiki/Konstitusiya>
- 9 <http://kayzen.az/blog/law/7826/konstitusiya.html>
- 10 Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası